

KLASİK ESERLERDE VAKF VE İBTİDÂ WAQF AND İBTIDÂ IN CLASSICAL WORKS

Kenan AKLAN

Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye / kenanaklan@comu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0002-2209-3071

Özet

Kur'an'ın nüzulü ile paralel olarak onun yazılması ve muhafazası gibi çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Öncelikle vahiy katiplerinin çeşitli malzemelere yazıp koruma altına aldığı âyetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir araya getirilmiş, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde de iki kapak arasına toplanıp çeşitli beldelere gönderilmek üzere çoğaltılmıştır. Kur'an'ın yazımı ve muhafazası bağlamında hizmetlerde bulunduğu gibi onun tilavetiyle ilgili de çeşitli hizmetler yapılmıştır. Kur'an'ın harekelenmesi, noktalanması, bölümlere ayrılması bunlar arasında sayılabilir. Arapçaya vukufiyeti zayıf olan kimselere rehberlik amaçlı tilavet esnasında nerelerde durup nerelerden alması gerektiğiyle ilgili telif edilen eserler de söz konusu hizmete matuftur. Vakf ve ibtidâ dediğimiz mesele işte Kur'an'ın anlam bakımından doğru tilaveti için neşet etmiş bir alandır. Ancak bu alanla ilgili kalem oynatan ulemânın yaklaşımı farklı olabilmıştır. Kur'an'ın tilaveti esnasında anlamın uygun olduğu yerlerde durmak anlamına gelen vakf ve yine uygun yerden başlamak manasında kullanılan ibtidâ ile ilgili günümüze değin birçok bölümlendirmeler yapılmıştır. Bunlar arasında en meşhur olanı İbnü'l-Enbârî, Nehhâs ve Dâni'nin dört kısım şeklinde ele aldığı yaklaşımdır. Sonraki dönemlerde farklı kavramlarla ve okuyucuya kolaylık sağlayacak şekilde rumuzlarla vakf sistemi zenginleştirilmiş ve daha pratik tarzda uygulanagelmıştır. Çalışmamızda öncelikle vakf-ibtidânın tanıtımı yapılarak başlangıcıyla ilgili öne sürülen görüşler zikredilmiştir. Ardından bahsi geçen âlimlerin eserlerinde temas ettikleri vakf-ibtidâ çeşitlerine yer verilmiş, ayrıca sonraki dönemde kavramsallaşan muhtelif vakf-ibtidâ kısımları da ele alınmıştır.

124

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Vakf ve İbtidâ, Kat', Vasl, Secâvend.

Abstract

In parallel with the revelation of the Qur'an, various activities such as its writing and preservation were carried out. First of all, the verses, which were written by the scribes of revelation on various materials and taken under protection, were gathered together after the Prophet's death, and during the caliphate of Hazrat Uthman, they were collected between two covers and reproduced to be sent to various cities. In addition to the services rendered in the writing and preservation of the Qur'an, various services were also rendered in its recitation. The Qur'an's movement, punctuation, and division into chapters can be counted among these. The works on where to stop and where to take during the recitation for the guidance of those who have a weak command of Arabic are also aimed at the service in question. The issue we call waqf and ibtidâ is a field that has emerged for the correct recitation of the Qur'an in terms of meaning. However, the approach of the scholars who have written about this field has been different. Many divisions have been made until today regarding waqf, which means stopping where the meaning is appropriate during the recitation of the Qur'an, and ibtidâ, which means starting from the appropriate place. The most famous of these is the approach of Ibn al-Anbârî, al-Nahhâs, and al-Dâni, which is considered as four parts. In later periods, the waqf system has been enriched with different concepts and pseudonyms for the convenience of the reader and has been applied in a more practical manner. In our study, first of all, the introduction of waqf-ibtidân and the views put forward about its beginning were mentioned. Then, the types of waqf-ibtidâ mentioned by the aforementioned scholars in their works are included, and the various parts of waqf-ibtidâ that were conceptualized in the following period are also discussed.

Keywords: Qur'an, Vakf and İbtidâ, Kat', Vasl, Secâvend.

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde okunması ve anlaşılmasını hedefleyen, İslâm ilimleri içerisinde önemli yer tutan bir disiplindir. Bu ilim dalında "vakf" ve

“ibtidâ” kavramları, metin üzerinde durma ve yeniden başlama kurallarıyla Kur’an’ın anlam bütünlüğünü koruma açısından temel unsurlar arasında yer alır. Her iki kavram, hem kıraatin fonetik estetiğini hem de tefsirî derinliğini etkileyen bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada, vakf ve ibtidâ kavramlarının teorik arka planı kısaca ele alındıktan sonra, öne çıkan âlimlerin literatürde en çok kullanılan vakf kısımlarına yer verilecektir. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçevesi çizilecek olan vakf-ibtidânın kısımları klasik eserler baz alınarak kısaca tanıtılacaktır. Ancak mesele daha anlaşılabilir olması bakımından müteahhirûn ulemâsının eserleri de çalışmaya kaynaklık edecektir.

1. Kavram Olarak Vakf ve İbtidâ

Sözlükte “durmak”¹, “bir şeyde/yerde kalıp sabırla beklemek”², “kendini tutmak, menetmek, hapsedmek, susmak”³ gibi anlamlara gelen vakfla ilgili kıraat literatüründe çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan en meşhuru şudur: “Bir kelime üzerinde belirli bir zaman sesi kesip sonrasında ya üzerinde durduğu kelimedenden ya da akabinden kıraate başlamaktır.”⁴ Ancak vakf olabilmesi için birtakım şartlar vardır. Buna göre kırâatı tamamıyla bitirme niyeti olmaması, eğer süre başlangıcı ise besmele çekilmesi, âyetlerin ya evvelinden ya da ortasından başlanması, resm-i hatta göre bitişik olduğu haller de dahil kelime ortasında durulmaması ve vakftan sonra nefes alınması gibi şartlar sayılabilir.⁵

Bir ilim dalı olarak değerlendirenler tarafından da vakf ve ibtidânın muhtelif tanımları yapılmıştır. Örneğin “Kendisiyle, okuyucunun ibtida etmesinin doğru ya da yanlış olduğu yerlerin bilindiği ilimdir.”⁶ şeklinde tanımları yapılmıştır. Vakf-İbtidâ, mütekaddim dönem öncelikli olmak üzere çeşitli zamanlarda farklı kavramlarla anılagelmiştir. Nitekim “mekâtî‘-mebâdî’”, “kat‘-i‘tinâf’”, “el-maktû‘-el-mevsûl” bu isimlendirmelerden bazılarıdır.⁷

Erken dönem âlimlerinin çoğunluğu tarafından “vakf”, “kat” ve “sekte” lafızları “vakf” anlamında kullanılmıştır. Ancak sonra gelen âlimler, bunların her bireri için farklı kavramlaştırma sürecine gitmişlerdir.⁸ Sözelimi lugatte “kesmek, geçmek, susturmak ve ayırmak” gibi anlamlara gelen⁹ kat için “Başlı başına okumayı kesmekten ibarettir.”¹⁰ şeklinde bir ıstılah oluşturmuşlardır. Bu ıstılahın yaygınlaşmasının bir sonucu olarak zamanla zikredilen kavramlar vakftan ayrılmış, aralarında birtakım farklar ortaya konulmuştur. Örneğin kat‘, kıraatı bitirmek gibi olduğundan tekrar okumaya başlanacağı

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 9/359.

² Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, Mu‘cemü Mekâyisi'l-lüğa, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), 6/135.

³ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 9/359-362; Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebir li'r-Râfi'î (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987), 256-257.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-'aşr (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/240.

⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/240.

⁶ Müsâid b. Süleymân b. Nâsır et-Tayyâr, Vukûfü'l-Kur'ân ve eseruhâ fi't-tefsîr (Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 2009), 18-19.

⁷ Tayyâr, Vukûfü'l-Kur'ân, 18-19.

⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 1974), 560.

⁹ Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, Esâsü'l-belâğa, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/87.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/239.

zaman istiâze ve besmele ile başlamak gerekir. Kat‘, âyet ortasında olmaz, sadece âyet sonlarında olur. Çünkü âyet sonları başlı başına bir makta‘ (kesme) yeridir.¹¹

Sözlükte “Bir şeye ilk defa başlamak”¹² anlamına gelen, ıstilahta ise “Kat‘ veya vakftan sonra kelâma başlamak”¹³ şeklinde tanımlanan ibtidâ, ilk kez kıraate başlamak anlamında kullanıldığı gibi bir kelime üzerinde durduktan sonra okumaya devam etmek anlamında da kullanılmıştır. Kaynaklarda geçen “îtinâf”, “istînâf”, “mebâdî” gibi kelimeler, kimi âlimlerce “ibtidâ” terimi yerine kullanılmıştır.¹⁴ Yukarıdaki tanımından ortaya çıkan sonuca göre ibtidâ iki anlama gelmektedir: Birincisi, kıraate kat‘dan sonra başlamak, ikincisi ise vakftan sonra ibtidâ etmektir. Birinci tür başlangıca bazı âlimler “ibtidâ-i hakîkî”, ikinci türüne ise “ibtidâ-i gayr-i hakîkî” isimlerini vermişlerdir.¹⁵ Arapçada sükûn ile kelimeye başlanamayacağı için, ibtidâ ancak harekeli bir harfle olur.

İbnü’l-Cezerî’ye (öl. 833/1429) göre ibtidâ, vakfın aksine sadece ihtiyârî olur. Oysa vakf hem ihtiyârî hem de ıztırârî yapılır. Bunun nedeni kırâate devam eden kişi nefes, hapşırık, gülme vb. zaruretlerden dolayı ihtiyarı olmaksızın vakf etmek durumunda kalabilir. Ancak ibtidâda böyle bir durum söz konusu değildir. Zira kırâate ilk kez başlayan ya da vakftan sonra başlayan kimsede yukarıda bahsi geçen nefes, hapşırık, gülme gibi durumlar söz konusu olmaz. İşte ibtidâda, vakfta tanınan ruhsat bulunmadığından kat‘dan ya da vakftan sonra kıraate başlayan kişinin anlam yönünden müstakil ve maksadı ifade eden bir yerden başlaması gerekir.¹⁶ Ebû Amr, kat‘dan sonra yapılacak olan ibtidâ için mâkabiliyle irtibatı olmayan yerden başlamanın önemini şu cümlelerle ifade etmiştir:

Sahâbe, aralarında alaka olan kelâmın ortasında vakf etmekten kaçınırlardı. Buradan anlaşılıyor ki, kâri’ için âyet sonunda durmakta -ister vakf-ı tâm, ister kâfi, ister câiz, isterse hasen olsun- herhangi bir sakınca yoktur. Ancak mâkabiliyle lafzen veya mânen irtibatı olan yerden başlanılmaması gerekir.¹⁷

126

Vakf ve ibtidânın ortaya çıkış zamanını Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar götürmek suretiyle önemini vurgulama konusu, alanın bilginleri arasında çokça tartışılmıştır. İslâmî ilimlerin birçoğunun kökeni ya Hz. Peygamber ya sahâbe veya akabinde gelen tâbiîn zamanına dayanır. Genellikle bir ilmin kökenini aramak konusunda ulemânın başvurduğu yollar sırasıyla, Hz. Peygamber zamanında o ilme işaret edecek söz ya da fiil gibi bir dayanak, eğer bu dayanak bulunamazsa sahabeden kendilerine ulaşmış olan haber ya da sözler, sahabede de yoksa tâbiînde o ilmin başlangıcına işaret eden bir iz aramaktır. Nitekim sâir ilimler gibi vakf ve ibtidânın kökeniyle ilgili de ulemânın birtakım aktarım ve rivayetleri olmuştur.

Vakf ve ibtidâ ilminin Kur’an’ın nüzulüyle paralel olarak neşet ettiği ve Hz. Peygamber’in bir sünneti olduğu görüşü ulemâ arasında ağırlık kazanmaktadır. Buna göre

¹¹ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/238-239; Süyûtî, el-İtkân, 560; Nihat Temel, Kırâat ve Tecvid İstilahları (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 84.

¹² Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Riyad: Dârü’l-Hilâl, 2009), 1/119-120; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/26-28.

¹³ İbnü’l-Hasen Alî b. Muhammed es-Safâkusî, Tenbihü’l-gâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn (Kahire: Mektebetü’s-Sakâfeti’d-Dîniyye, ts.), 56.

¹⁴ Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân*, 18.

¹⁵ İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Sa’d el-Ezherî, ed-Dürretü’l-Hasnâ ‘alâ ithâfî’l-kurrâ’ bi-usûli ve davâbiti ‘ilmi’l-vakf ve’l-ibtidâ’ (Mısır: Dârü’l-Kütübi’l-Misriyye, 2014), 17.

¹⁶ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/230; Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî, Hidâyetü’l-kâri ilâ tecvidi kelâmi’l-bârî (Medine: Mektebetü’t-Tayyibe, t.s.), 392.

¹⁷ Ezherî, ed-Dürretü’l-Hasnâ, 212-213.

vakf ve ibtidâ daha ilk dönemden itibaren sahâbe tarafından tatbik edilmiş, akabinde tâbiinin önde gelen kırâat ulemâsı ve imamları tarafından rağbet görmüş, nihayetinde asırlarca selefın üzerinde hassasiyetle durduğu bir olgu halini almıştır.¹⁸

Vakf ve ibtidânın Hz. Peygamber'in sünneti olduğu düşüncesinde olanlardan birisi Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tır (öl. 338/950). Onun bu konuyla ilgili öne sürdüğü rivayete göre "Allah resûlüne iki adam geldi. Bunlardan birisi oturdu ve dedi ki: 'مَنْ يُطِيعَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ' 'Bunun üzerine Allah resulü 'Kalk veya git! Sen çok kötü bir hatıpsin.' dedi." Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053), bu hadisten hareketle "İnsanlar arasında geçen (sıradan) bir konuşmada bile bu tür vakf hataları çirkin görülüyorsa Allah'ın kitabında yapılacak olan vakf hataları daha çirkin, sakınmak için daha gerekli olan hatalardan kabul edilmesi gerekir."²⁰ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Bu bağlamda tanıklığına başvurulmuş bir diğer rivayet ise Müzzemmil sûresinde geçen "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا"²¹ âyetidir. Zira Hz. Alî'nin bu âyette geçen "tertil" lafzını tarif ederken kullanmış olduğu "تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ"²² sözü, vakf ve ibtidânın önemini teyit etme yanında ortaya çıkış zamanını daha ilk döneme götürme çabasında sıkça kendisine vurgu yapılan bir rivayettir. Hatta âlimlerin bir kısmı bu sözün istidlalinden yola çıkarak vakf ve ibtidâyı öğrenmenin ve bilmenin vacip olduğu hükmünü ortaya koymuşlardır.²³ Öyle ki vakf ve ibtidâyı bilmeyene icâzet verilmemesi gerektiğini söyleyerek bu ilme özel bir konum atfetmişlerdir.²⁴ Nehhâs ve Dânî gibi kimi âlimler Hz. Alî'nin bahsi geçen sözüne ek olarak, vakf ve ibtidâyı riâyette ulemânın icma ettiklerini söylemişler, buna da Abdullâh İbn Ömer'in (öl. 243/858) bir sözünü delil göstermişlerdir.²⁵ Buna göre İbn Ömer şöyle demiştir:

"Biz öyle bir devirde yaşadık ki, bizden birisi Kur'an'dan evvel iman ederdi. Sonra Hz. Muhammed'e bir sûre inerdi. Aynı sizin bugün Kur'an'ı öğrenmeniz gibi biz onun helalini, haramını ve o sûreden lazım gelen şeyleri öğrenirdik. Bugün ise ben bazı kimseleri görüyorum, kendisine imandan önce Kur'an verilmiş oluyor yani onu öğreniyor. O kişi Fâtiha'dan sonuna kadar okuyor da onun emirlerini nehiylerini ve yanında durulması gereken şeyleri bilmiyor, onları üstün körü geçiyor."²⁶

¹⁸ Ebû'l-Hasen Nürüddin Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Alî el-Kârî, el-Minehu'l-fikriyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye, thk. Üsâme Atâyâ (Şam: Dârü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012), 259.

¹⁹ Anlamı: "Kim Allah ve resulüne itaat ederse ve engel olursa."

²⁰ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşli (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 133-134.

²¹ el-Müzzemmil 73/4. Meâlî: "Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku."

²² Anlamı: "Harfleri güzelleştirmek, düzgün kılmak ve vakfları bilmektir." Bkz. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/225; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât, thk. Âmir es-Seyyid Osmân - Abdussabûr Şâhîn (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1972), 1/220; Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ (Mısır: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973), 5.

²³ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/225; Alî el-Kârî, el-Minehu'l-fikriyye, 258; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî en-Nüveyrî, Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr, thk. Meccî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/261; Suâd Abdülhamîd, Teysîrü'r-Rahmân fi tecvidi'l-Kur'ân (Dârü't-Takvâ, ts.), 289.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/225.

²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, el-Kat' ve'l-i'tinâf, thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî (Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1992), 12, 14; Dânî, el-Müktefâ, 134; Abdullâh Alî el-Meymûnî, Fazlû 'ilmi'l-vakf ve'l-ibtidâ (Riyad: Dârü'l-Kâsım, 2002), 13.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/120; Süyûtî, el-İtkân, 1/230.

İbnü'l-Cezerî'ye göre bir kimse bir sûre veya kıssayı tek nefeste okuyamayacağına ve iki kelime arasında vasıl halinde nefes alamayacağına göre nefes ve istirahat için vakfetmesi zorunlu hale gelir. Nitekim o, daha sonra Hz. Ali ve İbnü'l-Ömer'in yukarıda aktarılan sözleriyle de bu görüşünü teyit etme yoluna gitmiştir.²⁷

Kıraat farklılıklarının Hz. Peygamber devrinde neşet etmiş olmasının sonucu olarak Kur'an ilimlerinin bir alt disiplini şeklinde vakf ve ibtidânın da aynı zamanda teşekkül etmeye başladığı bazı âlimler tarafından savunulur. Özellikle bu konuda yapılan çalışmaların birçoğunun Nâfi' (öl. 169/785) gibi kıraat imamına dayandırılıyor olması, kıraat vecihlerinin farklılaşmasıyla eşzamanlı bir şekilde vakf ve ibtidâ ile ilgili de kavram ve hüküm tesisinin meydana gelmeye başladığının bir göstergesi sayılabilir.²⁸

Vakf ve ibtidânın, kıraat âlimleri, nahivciler ve müfessirler arasında son derece mühim bir yer tuttuğu, bu ilmi eserlerinde genişçe bir muhtevayla ele aldıkları ve vakf ve ibtidânın önemine dair aktarımları eserlerinde bolca zikrettikleri görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hasen es-Safâkusî (öl. 1118/1706), gerek mütekaddim gerekse müteahhir ulemâsının bu ilmin hem öğretilmesi hem de onunla amel edilmesi konusunda itina gösterdiklerine dikkat çeker. Ayrıca Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın anlamının en kemal mânada ancak vakf ve ibtidâ ilmine yüksek ihtimam göstermek sonucunda mümkün olacağını da ilave eder. Ona göre eğer gerekli ihtimam gösterilmezse kelimadan maksut olmayan mânalar anlaşılabilir. Aynı zamanda bu önem eksikliği, icma olan bir hükme aykırı bir davranış anlamına gelir.²⁹ Zaten sıkça vurgulandığı gibi vakf, konuşan kişinin muradını muhataba beyan etmesine yardımcı bir unsur olduğundan kişinin konuşmanın tamam olmadığı yerlerde durması onun sözünün eksik ya da hatalı anlaşılmasına neden olacaktır.

128

İbnü'l-Cezerî'nin "Şüphesiz ki bizim aramızda vakf ve ibtidânın öğrenilmesi bir tevatür olmuş ve selef bu ilme itina göstermişlerdir"³⁰ sözü öne çıkan âlimler nezdinde bu ilmin ne denli önemli bir yer tuttuğunun işaretidir. Bir ilmin şerefi, o ilmin ilgilendiği alanla ölçülecek olursa Kur'an'ın lafız ve mânalarıyla birebir alakadar olan vakf ve ibtidânın da şerefi ortaya çıkmış olur.

Meselenin bu kısmında gözden kaçırılmaması gereken husus, -herkes Kur'an'ın mânasına tam anlamıyla vâkıf olamayacağı için bu duruma kolaylık sağlayacak birtakım fasılalara da ihtiyaç vardır. Nitekim vakf yerleri olarak tabir edilen bu fasılları çalışmamızın bundan sonraki kısmında izah edeceğiz.

2. Vakf ve İbtidâ'nın Kısımları

Bu bölümde öncelikle vakfın akabinde ise ibtidânın kısmı klasik eserler çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. Vakfın Kısımları

Vakf ve ibtidâ ile alakadar olan ulemânın birçoğu, kendi ihtiyarlarına göre vakf taksimine gitmiş ve bu ihtiyar doğrultusunda birtakım kavramlar ortaya koymuşlardır. Bu ulemâdan bazısı Nâfi' gibi sadece yeri geldiğinde "vakf-ı tamâm"ı tayin etmiş, bazıları sınıflandırmada vakfı gerektiren sebepleri baz almış, bazıları da lafız-mâna ilişkisini göz önünde bulundurmışlardır.³¹ Dolayısıyla hem vakfın taksimatında hem de bu taksimatta

²⁷ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/225.

²⁸ Nihat Temel, Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 11-12.

²⁹ Safâkusî, Tenbihü'l-gâfilin, 56.

³⁰ Tayyâr, Vukûfü'l-Kur'an, 28.

³¹ Tayyâr, Vukûfü'l-Kur'an, 178.

kullanılan kavramlarda birtakım farklılıklar olması kaçınılmazdır. Nitekim, “tâm”, “kâfî”, “hasen”, “kabîh”, “sâlih”, “nâkıs”, “haram”, “mutlak”, “câiz”, “mücevvez”, “lâzım” ve “murahhas” gibi kavramların çokluğu bu farklılığı teyit eden bir unsurdur.

Yukarıda değinildiği gibi alanın ileri gelen âlimleri tarafından birçok vakf taksimatı yapılmışsa da iki tür taksimat bunlar arasından öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi “vakfi gerektiren sebepler bakımından vakfın kısımları”, ikincisi de “lafız-mâna ilişkisi bakımından vakfın kısımları”dır.

2.1.1. Vakfi Gerektiren Sebepler Bakımından Vakfın Kısımları

A. Vakf-ı İhtiyârî

Nefes sıkışması, hapşırma, yorgunluk, unutmaya gibi bir zaruret olmaksızın okuyucunun sırf kendi isteği ve kastıyla yapılan vakftır.³² İbnü'l-Cezerî'ye göre ihtiyârî vakf, mânanın tamam olduğu yerde yapılması icap eder.³³ Bir yerde mutlak vakftan bahsedildiğinde ya da “Burada vakf tâmdır/kâfidir.” şeklinde bir şey söylendiğinde maksut olan vakf, ihtiyârîdir. Zîra anıldığı üzere okuyucunun; âyetlerin mânalarını, kelimelerin konumlarını, cümlelerin akışını ve ibarelerin ahengini mülâhazası sonucunda durmayı ihtiyar etmesi ve vakf etmesi söz konusu olmuştur.³⁴

B. Vakf-ı İztırârî

Nefes sıkışması ya da kesilmesi, hapşırma, yorgunluk, unutmaya, öksürme, gülme, uyku gibi bir özürden dolayı okuyucunun durmaya mecbur kaldığı vakflardır.³⁵ İbnü'l-Cezerî'ye göre kelam gerek lafız gerekse mâna cihetinden tamam olmadığı halde bir zaruretten dolayı yapılan vakfa denir.³⁶ Bu durumda hangi kelimedede durulursa durulsun, anlam bütünlüğü tamamlanmamış olsa dahi vakf caiz olur. Ancak ıztırârî olarak durduktan sonra ibtidâ ederken eğer mânada bir bozukluk meydana gelmeyecekse vakf ettiği kelimededen alır. Aksi durumda mânanın ahengine uygun olan bir yerden ibtidâ eder. Örneğin “أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”³⁷ âyetini tilavet eden bir kişi “مِّن رَّبِّهِمْ” kelimesinde nefes sıkışması gibi bir zorunluluk sonucunda vakf etmek durumunda kaldığında aynı yerden ibtidâ ederse mânayı bozar. Zîra “مِّن رَّبِّهِمْ” kelimesi gerideki “أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى” lafzının mef'ûlün bih'idir. Bu durumda okuyucunun “أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى” kısmından alması daha uygun olur.³⁸

C. Vakf-ı İhtibârî

Âdeten vakf mahalli olmadığı halde okuyucudan hazif ve isbatı, med ve kasrı, maktu' ve mevsûlü beyan etmesi için istenen vakftır ki bu istemekteki maksat imtihandır. Bu kısmın muhtevasına, “ta'limî vakf” denilen başkalarına bir kelimedede nasıl durulacağını öğretilmesi amacıyla yapılan vakflar da dahildir.³⁹ İztırârî olduğu gibi ihtibârîde de hüküm, vakf edilen kelimededen ibtidâ edildiğinde mânada eksiklik olmayacaksa o kelimededen almak, değilse geride mânanın uygun olacağı bir yerden okumaya devam

³² Abdülfettah Seyyid Acemî Mersafî, Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvidi Kelâmi'l-Bârî (Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.), 368; Ezherî, ed-Dürretü'l-Hasnâ, 31.

³³ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/225.

³⁴ Mahmûd Halîl el-Husarî, Me'âlimü'l-ihitida ilâ ma'rifeti'l-vukûfi ve'l-ibtidâ (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002), 45.

³⁵ Husarî, Me'âlimü'l-ihitida, 45.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/226.

³⁷ el-Bakara 2/5.

³⁸ Âlâ' bint Ahmed b. Fâlih el-Berekâtî, Muhtasarü'l-Müktefâ fi'l-vakfi't-tâmmi ve'l-kâfî ve'l-Hasen (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2012), 30.

³⁹ Mersafî, Hidâyetü'l-kâri', 368; Berekâtî, Muhtasarü'l-Müktefâ, 30.

etmektedir.⁴⁰ Söz gelimi “وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ”⁴¹ âyetinde tâ-i merbûta ile tâ-i mecrûrayı öğretmek için “سُنَّتُ” kelimesinde yapılan vakf gibi. Haddi zatında “الْأَوَّلِينَ” lafzının muzâfı olduğundan dolayı, “سُنَّتُ” kelimesi üzerinde durulmaz. Zira söz konusu kelimeye durulduğunda muzâf ile muzâfun ileyh arası tefrik edilmiş olur. Ancak, Kur’ân-ı Kerîm’deki “سنت” kelimesi bazı âyetlerde tâ-i mecrûra⁴² ile “سنت” şeklinde yazılır. Bazen “سنة” şeklinde olarak tâ-i merbûta⁴³ ile yazılır. İşte okuyucuya bu tür kelimeler arasındaki farkı öğretmek ya da onun böyle lafızlarda nasıl durduğunu sınamak için bu vakfa cevaz verilmiştir.⁴⁴

D. Vakf-ı İntizârî

Birden çok kıraat vechini bir kelimeye cemetmek amacıyla yapılan vakflardır. Kıraatleri tek tek okuma anlamına gelen infirad usulünü öğrenmiş kimselere, tedrisi kolaylaştırmak ve zamandan tasarruf etmek için birden fazla kıraati bir arada uygulayarak okuma anlamında indirac (cem) usulü öğretilmeye başlanmış, intizârî vakf da bu uygulamanın neticesinde doğmuştur.⁴⁵

Vakf ve ibtidâ âlimleri lafız-mâna ilişkisi yönünden de vakfları taksimata tabi tutmuşlardır. Buna göre vakf ve ibtidâ eserleri kadar kıraat ve tecvid literatüründe en sık kullanılan taksim genellikle dörtlü olanıdır.⁴⁶ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu dört kısım ele alınacaktır.

2.1.2. Lafız ve Mâna İlişkisi Yönünden Vakfın Kısımları

A. Vakf-ı Tâim

Mâba‘diyle lafzen ve mânen taalluku olmayan yerde yapılan vakflardır.⁴⁷ İbnü’l-Enbârî’ye göre ise üzerinde vakf etmenin ve mâba‘dinden ibtidâ etmenin güzel olup mâba‘diyle ilişkisi olmayan vakflardır. Örneğin “وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”⁴⁸ âyetinde yapılan vakf gibi.⁴⁹

Mâba‘diyle gerek lafzen gerekse mânen taallukun hiç olmadığı durumlarda bu vakfa “vakf-ı etem” adı verilir. Zira vakf-ı tâim’de lafzen olmasa da mânen kelamın mâba‘diyle taalluku bulunabilir. Örneğin “وَبِالْبَيْتِ أَفْلا تَعْقِلُونَ”⁵⁰ âyetinde “و بِالْبَيْتِ” üzerinde durulduğu zaman vakf-ı tâim olur. Çünkü “و بِالْبَيْتِ” lafzı atıf yoluyla mâkablindeki “لَتَمُرُّونَ”⁵¹ fiilinin mef’ûlün bih’idir. Ayıca “أَفْلا تَعْقِلُونَ” ibaresi istifhâmla başladığı için istinâf anlamını içermektedir. Dolayısıyla kelam lafzen tamam olduğu için mâba‘diyle irtibatı kalmamıştır. Ancak mânen irtibat devam etmektedir. Çünkü “أَفْلا تَعْقِلُونَ” ibaresinin anlamı olan “Hâlâ düşünmeyecek misiniz?” hitabı önceki âyette sözü edilen gündüz ve geceleri harap olmuş kavimlerin yurtlarına uğrayan kimselere olduğu için mânen taalluk söz konusudur. Âyetin sonundaki “أَفْلا تَعْقِلُونَ” üzerinde durulduğundaysa vakf-ı etem olur.

⁴⁰ Mersafi, Hidâyetü’l-kâri’, 368.

⁴¹ el-Enfâl 8/38.

⁴² Tâ-i Mef’ûha: Sâkin olarak vakf edildiği zaman hali üzere kalan yani tâ (ت) olarak okunan tâ’lardır.

⁴³ Tâ-i Merbûta: Sâkin olarak vakf edildiği zaman cezimli hâ (هـ) olarak okunan tâ’lardır.

⁴⁴ Nitekim İsrâ 17/77’deki “سُنَّةٌ مِّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا” âyetinde “سنة” kelimesi tâ-i merbûta ile yazılmıştır. Bkz. Berekâtî, Muhtasarü’l-Müktefâ, 30.

⁴⁵ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 2/194-195.

⁴⁶ Tayyâr, Vukûftü’l-Kur’ân, 257; Nihat Temel, Vakf ve İbtidâ, 65.

⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/226.

⁴⁸ el-Bakara 2/5.

⁴⁹ Ebü Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü’l-Enbârî, İzâhü’l-vakf ve’l-ibtidâ’, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Matbûâti Mecmar’l-Luğati’l-‘Arabiyye, 1971), 149.

⁵⁰ es-Sâffât 37/138. Meâli: “Ve akşam (onların harap olmuş yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz.) Hâlâ düşünmeyecek misiniz?”

⁵¹ es-Sâffât, 37/137.

Nedeni, hem lafzen hem de mânen mâba'diyle taalluku olmadığındandır. Çünkü mâba'dindeki âyetten itibaren Hz. Yûnus'un (a.s.) kıssası başlamaktadır. Söz konusu örnek gibi, âyet sonlarının çoğu ve kıssa bitişleri de vakf-ı etem'dir.⁵²

Vakf-ı tâm, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan vakflardan sayıca en az olanıdır. Çünkü Kur'an kelimelerinin lafz cihetinden tertipte birbiriyle irtibatı yüksek olduğu gibi mâna cihetinden de âyetlerin diğer âyetlerle irtibatının yoğun olduğu izahtan varestedir.⁵³

B. Vakf-ı Kâfi

Vakf-ı kâfi, kelimeler lafız ve mâna cihetinden tam olmakla birlikte mâba'diyle mânen taalluku bulunan vakflardır.⁵⁴ “وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ”⁵⁵ âyetindeki “مِنْ قَبْلِكَ” lafzında yapılan vakf buna örnek olarak verilebilir. Zîra “مِنْ قَبْلِكَ” kelimesi “وَمَا أَنْزَلَ” fiilinin mef'ûlüdür. Cümlelerin tertibi, meçhul fiil ve mef'ûlü bih'le lafzen tamam olmuştur. Ancak “وَبِالْآخِرَةِ” kelimesinde bulunan atıf vâvı sebebiyle mâkabliyle mânen irtibatı olduğundan “مِنْ قَبْلِكَ” lafzında yapılan vakf, kâfi bir vakf olur.

İbnü'l-Cezerî'ye göre vakf-ı kâfi, vakf-ı tâm gibi iki kısımdır: Vakf-ı kâfi ve vakf-ı ekfâ. Buna göre, mâba'diyle mânen taalluku yüksek olan ekfâ, ekfâ kadar taalluku yüksek olmayan ise kâfi'dir.⁵⁶

Vakf-ı kâfi bulunan yerde durmak, kelimelerden murad edilen mânanın beyânını te'kîd için olduğundan vakf-ı tâm'daki gibi gereklidir. İbtidâ edileceği zaman da vakf edilen kelimenin mâba'dinden başlanılır.⁵⁷

C. Vakf-ı Hasen

Vakf-ı hasen, kelimeler tamam olmakla birlikte, mâkabli ya da mâba'diyle lafzen taalluku olan yerde yapılan vakflardır.⁵⁸ “الْحَمْدُ لِلَّهِ”⁵⁹ lafzındaki vakf gibi. Burada vakf yapıldığı zaman kelimelerden mâna anlaşılacaktır. Ancak mâba'dindeki “رَبِّ الْعَالَمِينَ” kelimesi “لِلَّهِ” lafzının sıfatı olmakla lafzen irtibat da bulunmaktadır.

İbnü'l-Enbârî ve Dâni vakf-ı hasen'i, “Vakfedilmesi güzel olsa da, mâba'dinden ibtidâ edilmesi güzel olmayan vakflar”⁶⁰ şeklinde tanımlamışlardır. Zira, vakfedildiği zaman bir mâna anlaşılıyorsa da ibtidâ yapıldığında mâkabliyle olan kuvvetli taalluku nedeniyle anlaşılabilir o mâna eksik kalmaktadır.

D. Vakf-ı Kabîh

Lafzen de mânen de kelimenin tamam olmayıp durulduğunda kendisinden bir mânanın anlaşılmadığı yerlerde yapılan vakflardır.⁶¹

Vakf-ı kabîh'in ikinci bir kısmı daha vardır ki buna “vakf-ı akbah” adı verilir. Eğer durulduğu zaman kelimeler tamam olmadığı gibi ibareden Kur'an'ın anlayışına muhalif olacak şekilde sakıncalı bir mâna çıkıyorsa “vakf-ı akbah” söz konusu olur. “بِسْمِ”

⁵² Safâkusî, Tenbihü'l-gâfilîn, 131.

⁵³ Ezherî, ed-Dürretü'l-Hasnâ, 50-51.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/228; Mersafî, Hidâyetü'l-kâri', 372.

⁵⁵ el-Bakara 2/4.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/228.

⁵⁷ İsmail Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 330.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/229; Şaçaqlızâde Muhammed Ebû Bekr el-Mar'âşî, Cühdü'l-mukil, thk. Sâlim Kaddûri el-Hamed (Umman: Dâru Ammar, 2008), 251.

⁵⁹ el-Fâtiha 1/1.

⁶⁰ İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 150; Dâni, *el-Müktefâ*, 10.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/229.

kelimesinde yapılan vakf, vakf-ı kabîhe örnektir. Zîra böyle bir vakfta “بِسْمِ” olan muzâf ile “اللَّهِ” olan muzâfun ileyh arası fasledildiği için lafzen, âyetin mânası tam olarak anlaşılacakla da mânen taalluk ihlal edilmiş olur. “لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ”⁶² âyetinde ise “قَالُوا” kelimesinde durup, “إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ” kısmından ibtidâ edildiğinde hem lafzen hem de mânen tamam olmayan bir yerde vakf yapılmış olur. Üstelik “فَقِيرٌ” lafzında durulduğunda makûl-ü kavlin ihmalinden kaynaklanan “Allah, fakirdir” gibi sakıncalı bir anlam ortaya çıkmasından ötürü de vakf-ı akbah söz konusu olur.

E. Vakf-ı Memnû‘

Bu kavram, Secâvendî’nin ıstılahlarından. Müellifin bir tanımını yapmadığı ve lâ “لَا” rumuzuyla belirttiği bu kısım, onun kullanımlarından anlaşılacağı üzere anlamın tamam olmadığı yerlerde yapılan vakftır.⁶³ Secâvendî’nin vakf-ı memnû‘u, klasik alimlerin vakf-ı kabîhi ile bazı yerlerdeki vakf-ı hasen’ine denk düşmektedir. Zaten İbnü’l-Cezerî, bu vakf, “Durulamaz.” anlamında olmayıp “Vakf yapmak uygun olduğu halde, bir sonrakinden ibtidâ güzel değildir.” demektir.⁶⁴

F. Vakf-ı Câiz

Secâvendî’ye göre durmanın da geçmenin de caiz olduğu vakflardır.⁶⁵ Ancak müelife göre Kur’an’da bazı yerlerde durmak evlâ, bazı yerlerde geçmek evlâ geri kalan yerlerde ise durmak da geçmek de eşittir. Dolayısıyla bazı kaynaklarda vakf-ı câizle ilgili durmanın evlâ olduğu⁶⁶ gibi genellemeci bir yaklaşım hatalıdır.

Bu vakfi, Ensârî ve Eşmûnî de eserlerinde kullanmışlardır. Ancak her ikisi de bu kavramın tanımını yapmamışlardır. Ensârî, tâm ve kâfi’yi zikrettikten sonra “Sâlih ve mefhum vakflar tâm ve kâfi’nin dışındadırlar. Câiz ise her birerinin dışında olup kabîh olmayan vakflardır.” demiştir.⁶⁷ Eşmûnî ise vakf-ı câizden şu şekilde bahsetmiştir: “Tâm ve kâfi’nin bir üstünde etemm ve ekfâ yer alır. Tâm ve kâfi’den sonra ahsen ve aslah vakfları gelir. Bundan câiz diye de söz edilir.”⁶⁸ Görüldüğü gibi Eşmûnî de vakf-ı câizi tanımlamamıştır.

G. Vakf-ı Sâlih

Bu kısım vakfın tanımı yapılmış olmasa da Dâni’ye göre vakf-ı hasen kabilinden sayılır. Konuyla ilgili Dâni şunları söylemiştir: “Bu kısma sâlih diye isim verilmiştir. Okuyucunun tâm ve kâfi vakfa denk gelecek her yerde durmaya gücü yetmeyebilir. Çünkü nefesi o tür yerlere gelene kadar kesilebilir.”⁶⁹ Vakf-ı sâlihi Ensârî ve Eşmûnî de kullanmışlar ancak tanımını yapmamışlardır.⁷⁰ Ancak Dâni’nin ifadelerinden anlaşıldığına göre vakf-ı sâlih, Secâvendî’nin vakf-ı murahhas’ı⁷¹ ile denk düşmektedir.

H. Vakf-ı Mefhûm

⁶² Âl-i İmrân 3/181.

⁶³ Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, ‘İlelü’l-vukûf, thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2006).

⁶⁴ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/234; Abdurrahman Çetin, Kur’an Okuma Esasları (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 273.

⁶⁵ Secâvendî, ‘İlelü’l-vukûf, 128.

⁶⁶ Karaçam, Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri, 334; Nihat Temel, Vakf ve İbtidâ, 88.

⁶⁷ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *el-Maksîd li-telhîşi mâ fi’l-Mürşid* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), 6-7; Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân*, 247.

⁶⁸ Eşmûnî, *Menârü’l-hüdâ*, 10; Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân*, 247.

⁶⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 145; Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân*, 247.

⁷⁰ Ensârî, *el-Maksîd*, 6-7; Eşmûnî, *Menârü’l-hüdâ*, 10.

⁷¹ Vakf-ı Murahhas: “Vakf-ı murahhas zarûreten” şeklinde de isimlendirilen bu vakf türü genelde birden fazla cümlelerden meydana gelen ve aslında birbirinden ayrı olmayan âyetlerde söz konusudur. Bu âyetlerin nefes sıkışıklığı gibi zarûretten dolayı tek nefeste okunması mümkün olmadığı için bahsedilen cümlelerin birbirinden bağımsız okunmasına ruhsat verilmektedir. Bk. Secâvendî, *‘İlelü’l-vukûf*, 131-132; Nihat Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 88-89.

Bu vakf da Dâni tarafından vakf-ı kâfi kabilinden sayılmıştır. Nitekim o, vakf-ı kâfi ve örneklerini zikrettikten sonra “Bu kısma, mefhûm diye de isim verilir.” demiştir.⁷² Nikzâvî (öl. 683/1234) ise vakf-ı mefhûm’u müstakil bir bölüm olarak değerlendirmiştir. Ancak vakf-ı kâfi ile arasındaki farkın ne olduğuyla ilgili bir görüş serdetmemiştir. Ona göre vakf-ı mefhûm “Vakf-ı mefhûm, üzerinde durulduğunda âmil ve mâmüle ihtiyaç duymadan mana ifade eden her kelimedir.”⁷³ Vakf-ı mefhûm, Ensârî’ye göre vakf-ı tâm’dan sonra gelmektedir. Ancak o, kısmın tanımını yapmamıştır.⁷⁴

2. İbtidâ’nın Kısımları

Bu bölümün başında da değinildiği üzere ibtidâ, kat’ veya vakftan sonra kıraate başlamaya denir. Kat’dan sonra yapılan ibtidâ, sûre evvelinden ise öncelikle istiâze sonra da besmeleyle bu başlangıcı yapmak gerekir. Eğer başlanılan yer sûre ortası ise istiâze sonrasında okuyucu besmele çekmek konusunda muhayyerdur. Ancak ibtidâ vakftan sonra yapılırsa bu okuyuşun evvelinde istiâze de besmele de yoktur. Çünkü okuyucu vakfta kıraatin devamlılığını kasteder. Vakf etmesi de nefesini rahatlatmak içindir.

İbtidâ, ancak ihtiyârî olur. Çünkü, vakf zorunluluğu doğuran nefes sıkışıklığı, unutmaya, öksürme gibi faktörler ibtidâ için söz konusu değildir. Bu yüzden ibtidânın ancak mânânın müstakil olduğu yerden yapılması lazımdır.⁷⁵

İbnü’l-Cezerî *Neşr*’inde vakfın lafız ve mânâ yönünden yapılan taksimatında olduğu gibi ibtidâyı da dört kısma ayırmıştır. Bunlar, “ibtidâ-i tâm”, “ibtidâ-i kâfi”, “ibtidâ-i hasen” ve “ibtidâ-i kabîh”tir.⁷⁶ Söz gelimi Fâtîha 1/1’deki “الْحَمْدُ” kelimesinden başlamak ibtidâ-i tâm’dır. Çünkü bir yönüyle sûre başlangıcıdır, diğer yönüyle mâkablîyle lafzen ve mânânen irtibatı olmayan bir yerdir. Ancak aynı âyetteki “رَبِّ الْعَالَمِينَ” lafzındaki “الْعَالَمِينَ” kısmından ibtidâ etmek kabîhtir. Çünkü muzâf ile muzâfun ileyh arası tefrik edilmiş, kelimadan maksut olan mânâyâ da muhalefet ortaya çıkmıştır.

Vakf ve ibtidâ ile ilgili bazı âlimler, buraya kadar sayılan kavramların dışında kendi ihtiyarlarına göre birtakım kavramlar da ortaya koymuşlardır. Nitekim “sâlih”, “mefhûm”, “nâkis”, “küfr”, “harâm” gibi çeşitli kavramlar vakf-ibtidâ ve tecvid edebiyatında sıkça zikredilmektedir. Bu konuda taksimata giden âlimlerin en meşhurları İbnü’l-Enbârî, Nehhâs, Ebü’l-Alâ el-Hemedânî, Secâvendî, İbnü’l-Cezerî, Eşmûnî ve Zekeriyâ el-Ensârî’dir (ö. 926/1520).

Sonuç

Vakf ve ibtidânın selef âlimleri tarafından bölümlendirilmesinin incelendiği bu çalışmada bazı âlimlerin kendine özgü bir vakf sisteminin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte birçok âlimin kullandığı kavram ve bölümlendirmelerin benzerlik arzettiği tespit edilmiştir. Örneğin Vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh’i mütekaddim âlimlerinin kullandıkları görülmüştür. Bazı vakf kavramları incelendiğinde her ne kadar isim yönünden farklılık arz etse de aynı veya benzer işlevi taşıdığı anlaşılmıştır. Örneğin vakf-ı memnû ile vakf-ı kabîh’in taşıdığı misyon benzer özellik arz eder. Ancak vakf-ı memnû’da durmak güzel iken mâkablînden başlanması kabîh addedildiği için bu yönüyle vakf-ı kabîhten ayrışır.

⁷² Dâni, *el-Müktefâ*, 144; Tayyâr, *Vukûfî’l-Kur’ân*, 248.

⁷³ Muinüddin Ebü Muhammed en-Nikzâvî, *el-İktidâ’ fî ma’rifeti’l-vukûfi ve’l-ibtidâ’*, thk. Mes’ûd Ahmed Seyyid Muhammed İlyâs (Medine: Câmîatü’l-İslâmiyye, 1997), 194.

⁷⁴ Ensârî, *el-Maksîd*, 7; Tayyâr, *Vukûfî’l-Kur’ân*, 248.

⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/230.

⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/230.

Kaynaklar

Abdurrahman Çetin. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.

Abdülhamîd, Suâd. *Teysîrü'r-Rahmân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Dârü't-Takvâ, ts.

Acemî, Abdülfettah b. es-Seyyid. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.s.

Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atâyâ. Şam: Dârü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012.

Berekâtî, Âlâ' bint Ahmed b. Fâlih. *Muhtasarü'l-Müktefâ fî'l-vakfi't-tâmmi ve'l-kâfi ve'l-hasen*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2012.

Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Dânî, Ebü Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fî'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1987.

Ensârî, Ebü Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *el-Maksîd li-telhîşi mâ fî'l-Mürşid*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menârü'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Mısır: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973.

Ezherî, İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Sa'd. *ed-Dürretü'l-hasnâ 'alâ ithâfi'l-kurrâ' bi-usûli ve davâbiti 'ilmi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2014.

Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.

Halîl b. Ahmed, Ebü Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. Riyad: Dârü'l-Hilâl, 2009.

Husârî, Mahmûd Halîl. *Me'âlimü'l-ihida ilâ ma'rifeti'l-vukûfi ve'l-İbtidâ*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyisi'l-lüġa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kirâ'âti'l-aşr*. Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Enbârî, Ebü Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Matbûâti Mecma'î'l-Luġati'l-'Arabiyye, 1971.

Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2013.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebü Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kirâ'ât*. thk. Âmir es-Seyyid Osmân - Abdussabûr Şâhîn. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1972.

- Mar'aşî, Saçaklızâde Muhammed Ebû Bekr. *Cühdü'l-mukıl*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâru Ammar, 2008.
- Mersafî, Abdülfettah Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*. Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.
- Meymûnî, Abdullâh Alî. *Fazlü 'ilmi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. Riyad: Dârü'l-Kâsım, 2002.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1992.
- Nihat Temel. *Kur'an Kiraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2016.
- Nikzâvî, Muinüddin Ebû Muhammed. *el-İktidâ' fî ma'rifeti'l-vukûfi ve'l-ibtidâ'*. thk. Mes'ûd Ahmed Seyyid Muhammed İlyâs. Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1997.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Safâkusî, İbnü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Tenbihü'l-gâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*. Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Secâvendî, Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *İlelü'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 1974.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır. *Vukûfü'l-Kur'an ve eseruhâ fî't-tefsîr*. Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafi'sh-Şerîf, 2009.
- Temel, Nihat. *Kirâat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2013.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.